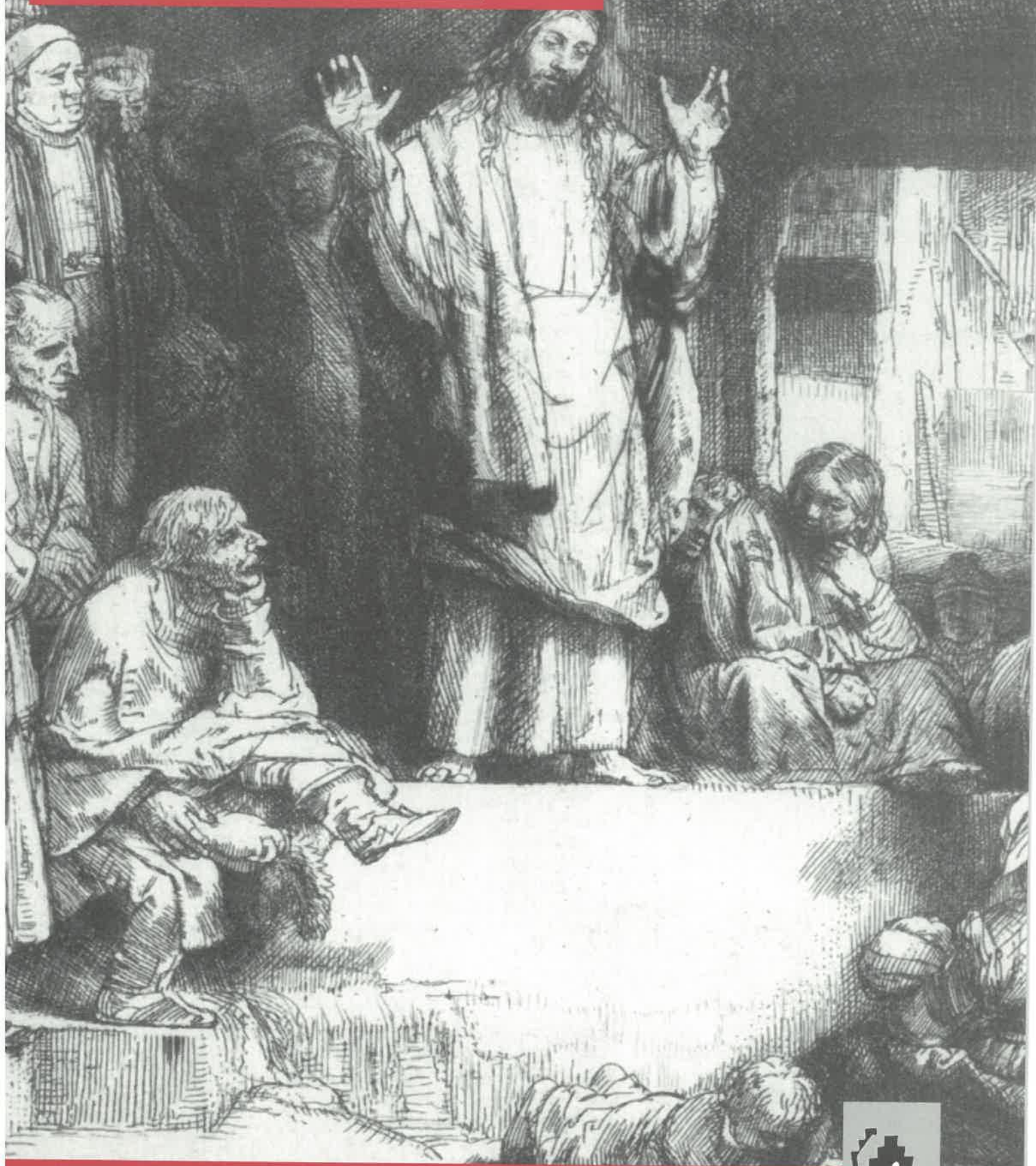

Kirkens

UNDERVISNING

4
1996

TEMA: *Gudstjeneste*

INDHOLD

Gudstjeneste og undervisning

Liv og lære

Indledende konfirmationsforberedelse ud fra en gudstjenestelig sammenhæng.

Af Henning Nørhøj

3

Gudstjeneste

– indøvelse i kristentro.

Af Birgitte Thyssen

6

Ritual og pædagogik

– om undervisning i gudstjenesten og ritualet som pædagogik.

Af Anders Klostergaard Petersen

11

Gudstjeneste til skolebrug

– erfaringer og ideer til skole-kirke-samarbejde.

Af Annelise og Lars Nymark Heilesen

15

Nye salmer

Ansigt til ansigt

Af Leif Rasmussen

21

Ideer og inspiration

Internationale muligheder i religionspædagogikken.

Af Mikael Holt

23

kan der undervises i gudstjeneste? Er gudstjenesten i sig selv en form for undervisning? Nogle vil hævde, at

dette at deltage i gudstjenesten ikke er noget man skal lære, det er noget man gør. Andre vil sige, at skal man have noget ud af gudstjenesten, må man lære noget om det, der sker ved gudstjenesten.

I de kongelige anordninger om henholdsvis indledende konfirmationsforberedelse og konfirmation tales der om at medvirke til og styrke børns fortrolighed med folkekirkens gudstjeneste. Men der tales ikke nogetsteds i de nævnte anordninger direkte om undervisning. Der synes altså at være forudsat, at fortrolighed med gudstjenesten skal opnås gennem en form for indlevelse nærmere end gennem det, man også kunne kalde indlæring.

Nu kan dette måske godt betegnes som en strid om ord. Men netop i forbindelse med gudstjenesten er der alligevel grund til at drage en skelnen mellem indlevelse og indlæring. En gudstjeneste er et fællesskab. Ikke et fællesskab om hvad som helst, men et fællesskab om at høre og tage imod evangeliet om syndernes forladelse. Men derved har en gudstjeneste også at gøre med kommunikation. Og denne kommunikation har et indhold og et anliggende, der i høj grad udtrykkes i et sprog og nogle ritualer, der er anderledes end de kommunikationsformer mennesker ellers lever i til daglig.

Derfor er en undervisning i gudstjenestens sprog, symboler og ritual om ikke direkte nødvendig så dog yderst nyttig for de, der mangler fortrolighed med gudstjenesten. Denne fortrolighed kan skabe den indlevelse i gudstjenesten, som er en forudsætning for, at gudstjenestedeltageren med rette kan bede med på udgangsbøn-

nens ord: *"Herre, jeg takker dig af hele mit hjerte, fordi du har lært mig, hvad du vil, at jeg skal gøre"*.

Dette nummer af Kirkens Undervisning handler både om undervisningen i gudstjenesten og om den undervisning, gudstjenesten er i sig selv.

Henning Nørhøj indleder med en artikel om gudstjenesten som ramme og indhold i den indledende konfirmationsforberedelse.

Birgitte Thyssen skriver under overskriften *"Gudstjeneste – indøvelse i kristendom"* om nødvendig tradition og fornyelse i gudstjenesten og henter bl.a. inspiration fra gudstjenesteoplevelser i andre lande og med andre konfessioner.

Anders Klostergaard Petersen skriver om ritual og pædagogik, hvor imellem han finder en snæver sammenhæng – bl.a. fordi ritualet også har karakter af et pædagogisk middel.

Gudstjenesten til skolebrug skriver Annelise og Anders Nymark Heilesen om og inddrager her eksempler og erfaringer fra skolekirke-samarbejde.

Som i årets tidligere numre af Kirkens Undervisning introduceres en ny salme og denne gang gøres det af Leif Rasmussen.

På siderne om Ideer og Inspiration er der oplysninger fra FPI's internationale udvalg om internationale seminarer og kurser i religionspædagogik.

Hermed ønsker redaktionen af Kirkens Undervisning en Glædelig Jul og Godt Nytår. ●

Af Arne Kristoffersen

Liv og lære

Indledende konfirmationsforberedelse ud fra en gudstjenestelig sammenhæng

I denne artikel introducerer Henning Nørhøj den indledende konfirmationsforberedelse ud fra en gudstjenestelig sammenhæng og understreger undervisningens helt afgørende sammenhæng med kirkens gudstjeneste. Inspirationen til artiklen er bl.a. hentet fra bogen "Ud fra en gudstjenestelig sammenhæng."

Af Henning Nørhøj

det er en gammel pædagogisk indsigt, at liv og lære hører sammen. Vi lærer gennem erfaringen, gennem livet. Denne indsigt er ikke mindst vigtig, når det drejer sig om kirkens pædagogik. For man kan nu engang ikke uddanne sig til at være kristen. Det kan kun lade sig gøre ved en indlevelse og en erfaring af kristendommens livsformer og udtryksformer. Når Folkekirkens Pædagogiske Institut nu har udgivet en håndbog om den indledende konfirmationsforberedelse er det ikke mindst for at understrege denne kirkelige undervisnings helt afgørende sammenhæng med kirkens gudstjeneste.

Den indledende konfirmationsforberedelse er uden tvivl et af de mest afgørende initiativer, som er taget indenfor vores folkekirke i de sidste årtier. For at styrke grundlaget for den almindelige konfirmationsforberedelse på folkeskolens 7. eller 8. klassetrin tog en række sogne i 1987 initiativ til at tilbyde en frivillig indledende konfirmationsforberedelse. Tilbuddet blev givet 3. klassetrin, dvs. 9-10 årige. Der blev i første omgang tale om en forsøgsperiode. Men i 1994 blev den indledende konfirmationsforberedelse gjort til en permanent ordning ved en kgl. anordning.

Den håndbog, som nu er blevet udarbejdet af Folkekirkens Pædagogiske Institut, skal ses som en hjælp til at underbygge ordningen med såvel teologisk-pædagogiske som metodiske overvejelser. Bogen er en hjælp til at tilrettelægge det enkelte undervisningsforløb og i øvrigt understøtte og supplere de lærerbogsmaterialer og vejledninger, som allerede er udkommet. Med korte artikler og fyldige litteraturlister får bogen karakter af en håndbog. Sit "blå stempel" eller karakter af at være den officielle

kirkes værk understreges ved, at forfattergruppen kommer fra alle landets stifter, udpeget af de enkelte biskopper.

Men hvad indeholder bogen så? Den første indeholder en række artikler, som er samlet under overskriften *Dåben – en livslang proces*. Det er altså artikler af teologisk-pædagogisk indhold, hvor den kirkelige undervisning begrundes i dåbs- og missionsbefalingen og hvor dåbsundervisningens mål med Efeserbrevets ord nærmere fastlægges: "... så Kristi legeme bygges op, indtil alle når frem til enheden i troen og i erkendelsen af Guds søn, til at være et fuldvoksnet menneske, som kan rumme Kristi fylde" (Ef. 4,12f). Eller med professor Thestrup Pedersens ord: "Den kirkelige undervisnings formål er at fremme enhver mulighed for, at alle kirkens medlemmer med deres forskellige alderstrins forudsætninger kan erhverve sig kendskab til og forståelse af sprog og indhold i den tro, hvorpå de er døbt". (Dåb og dåbsundervisning i folkekirken s. 177).

Det er i øvrigt værd at bemærke, at håndbogen ikke går uden om problemet med de udøbte, der naturligvis sammen med deres klassekammerater går med i den indledende konfirmationsforberedelse. Kort og klart gør Gyrite Madsen gældende, at problemet med de udøbte børn i den indledende konfirmationsforberedelse kun er et problem, hvis man selv gør det til det. Undervisningen gælder lige godt de døpte som de udøbte. Begge kategorier af børn har på forhånd i kraft af skoleundervisningen den samme viden om kristendommen. Endelig kan det heller ikke være hensigten med undervisningen at presse de udøbte frem til dåb.

Håndbogen indeholder dernæst en række kapitler om børns religiøsitet og familiesammenhængen. Bogens tyngdepunkt er imidlertid at finde i afsnittene om den bibelske fortælling og undervisningens sammenhæng med gudstjenestens ytringer: salmerne, bøn og bekendelse, dåb og nadver.

Knud Erik Nissen understreger, at den bibelske fortælling netop opleves i forbindelse med gudstjenesten. Kristne mennesker har altid forstået deres liv i lyset af de fortællinger, som de er blevet delagtige i ved gudstjenesten. Men i de seneste århundreder er den bibelske fortælling også givet videre gennem skolens og kirkens undervisning. Nok kom fortællingen i skolens og kirkens undervisning i baggrunden til fordel for en mere tematisk undervisning, men fortællingen er ikke desto mindre slået igennem. Og anordningen peger netop på, at den indledende konfirmationsforberedelse skal være et møde med den bibelske fortælling.

I den kirkelige undervisning bliver den bibelske fortælling en forpligtende fortælling, der angår børnenes virkelighed. I kirken fortælles til oplivelse. Det betyder, at fortællingerne fra Bibelen skal gives, så de knytter til ved børnenes egen aktuelle livssituation, at der skabes billeder af dens livsverden og sådanne identifikationsmuligheder, at det giver mønstre for handling og adfærd. Endelig gælder det om den bibelske fortælling – som al anden god fortælling – at den altid overlader til tilhøreren at vælge og tolke. Identifikationsmuligheden er netop mulighed og ikke tvang.

Hvilke fortællinger fra Bibelen skal da udvælges og bruges? Finn Rosenberg fremhæver *det eksemplariske princip*. Udvalget af bibelske fortællinger skal være fundamental, dvs. det skal være de fortællinger, der udtrykker det væsentlige i den danske lutherske kirkes kristendomsforståelse og forkyndelse. Men dernæst gælder det også om at finde de fortællinger, der tilgodeser børnenes udviklingstrin.

Fortællinger er ikke bare noget, man hopper ud i – fortsætter Finn Rasmussen. At fortælle kræver grundig forberedelse. Fortællingen er et fællesskabsprojekt, hvor det gælder om at inddrage en gruppe. Dvs. at sproget skal være forståeligt for tilhørerne, længden så tilpas, at børnenes opmærksomhed stadig er fanget. Der skal være øjenkontakt med tilhørerne, ro og afslappet atmosfære. Alt sammen gode husråd, som det er vigtigt at have med, hvis fortællingen skal lykkes. Og endelig: det er ikke nødvendigt, at man er født med skuespillertalent for at kunne fortælle. Enhver kan gøre det. Man forberedelsen er nødvendig.

Forskellen til skolens kristendomsundervisning og de fortællinger, der høres der, skal ikke gøres større, end de er. I skolen vil fortællingerne oftest være disponeret tematisk, mens kirkens undervisning er i en gudstjenestelig sammenhæng. I den indledende konfirmationsforberedelse følges kirkeåret – også mht. de gammeltestamentlige tekster.

Den indledende konfirmationsforberedelse må højst omfatte 40 timer. Derfor er det vigtigt at finde centrale bibelske fortællinger, som belyser det, underviseren ønsker at lægge vægt på og at få en linie i udvalget. Det er først og fremmest underviseren, der i sin udvælgelse skal have et overblik. Det kan dreje sig om sammenhænge mellem Det gamle og Det nye Testamente, kirkeåret, trosbekendelsen, fadervor og kirkeinventaret.

Håndbogen bringer således en række konkrete forslag til "læseplaner", hvor jeg vil fremhæve forsegene på at bruge gudstjenesten og kirkeinventaret som disposition, idet fortælling og gudstjeneste (og gudstjenesterum) kædes sammen.

Det er netop formålet med en indledende konfirmationsforberedelse at give børnene en fortrolighed med den kristne børnelærdom og folkekirkens gudstjeneste (el i anordningen).

Og netop fortroligheden med gudstjenesten bør og skal ikke ske ved en mekanisk indlæring af gudstjenestens enkelte led – men gen-

nem fortælling. Det vil føre for vidt at gennemgå hele forslaget (udarbejdet af Knud Erik Nissen). Men jeg vil blot nævne nogle eksempler, der belyser en mulig disposition.

Klokkeringningen illustreres ved at fortælle om Esajas' kaldelse og/eller Jesus som tolvårig i templet. *Præludiet* illustreres ved fortællingen om David, der spiller for Saul og/eller indtoget i Jerusalem. *Indgangsbøn/kollekt* henviser til Samuels kaldelse til profet og Jesu bøn i Getsemane. *GT-læsningen* har sammenhæng med fortællingen om Moses, der får lovens tavler. Og så fremdeles. Alt i alt en fin pædagogisk måde at indlære gudstjeneste på.

Det er oplagt at bruge kirkebygningen til en del af undervisningen og derigennem gøre børnene fortrolige med rummet og dets inventar. Flere fortællinger kan knyttes hertil.

Klokker og klokkeårngiver igen anledning til at fortælle om Samuels kaldelse, samt om Johannes Døberen. *Indgangsdør og våbenhus* henviser til fortællingen om Ada og Eva og Jesu fødsel. *Døbefonten* illustreres ved fortællingen om overgangen over Det røde Hav. *Alterskranke og alterbord* henviser meget ligetil påskemåltidet og den sidste nadver, samt beretningen fra Johannesevangeliet om fodvaskningen. I øvrigt har Finn Rosenberg udarbejdet en detaljeret og samtidig meget overskuelig oversigt over de forskellige dispositionsmuligheder, samt de "koblinger", der ligger lige for. Hvis man f.eks. bruger fortællingen om "syndefaldet" fra 1. Mos. 3, svarer det til fastetiden, der er det sted i kirkeåret, hvor vi understreger kampen mellem ondt og godt. I trosbekendelsen kan syndefaldsfortællingen kædes sammen med forsagelsen af Djævelen. I fadervor svarer det til bønnen om ikke at blive ledt i fristelse.

En såre vigtig ingrediens i den indledende konfirmationsforberedelse er *salmesangen*. Iben Goffman, som er sognekateket mener, at juniorkonfirmanderne har en veludviklet sans for kvalitet. Derfor er det også vigtigt at give dem

muligheder for at lære den gode og slidstærke salmedigtning at kende. *"Her lægges spiren, som kan vokse og modnes senere i barnets livsforløb"*. Det er ikke tilfældigt, at *Hil dig frelser og forsoner* hører til seniorkonfirmandernes store hit. Salmen har både et rigt billedsprog og indeholder samtidig nogle af kristendommens sandheder og mysterier. Både de nye rytmiske melodier og de traditionelle hører med i sangrepertoiret. Og det vil være en god idé netop at begynde med de rytmiske melodier alt den stund, at den rytmiske musik er mere fortrolig og kendt af børnene. I øvrigt henviser Iben Goffman til en række udgivelser af nyere samler som *Salmer og kirkeviser* og *Gud ske tak og lov*, som anvendelige ved siden af salmebogen.

Men så der der jo også *bibelhistoriske sange*. Her tænker vi selvfølgelig først og fremmest på Grundtvig, der her anvender et enfoldigt og jævnt sprog – i alt fald i overensstemmelse med sin egen tid. Selvfølgelig kan Grundtvig bruges, understreger Finn Rosenberg, men genren er i de senere år også blevet genoplivet af flere digtere. Her nævnes Finn Rosenberg, K. L. Aastrup, Jørgen Michaelsen, Johannes Johansen, Møllehave, Holger Lissner m.fl.

Det er en selvfølge, at *bøn* hører med i den indledende konfirmationsforberedelse. Fadervor er en naturlig indledning til undervisningen. Den skal læres, den hører med til "børnelærdommen". Her gælder det, at underviseren viser et naturligt forhold til bøn. Peter Buch, der står for dette afsnit i håndbogen, nævner, at børn ofte mangler et religiøst forbillede, og at underviseren derfor kommer til at stå som dette forbillede. Der opfordres også til at bruge fri bøn, for derved viser man børnene, at Gud ikke blot interesserer sig for abstrakte og fjerne ting som synd, død og det evige liv, men også for deres hverdag.

Det er ligetil, at *dåben* er et centralt emne i den indledende konfirmationsforberedelse. Undervisningen er jo *dåbsoplæring*. Men også *nadveren* hører med. Indtil den kongelige anordning om kon-

firmation fra 1958 var konfirmationen en betingelse for at kunne deltage i nadveren. Dernæst blev det den enkelte præsts egen afgørelse om hun ville tage børn til alters. Børn deltager nu helt naturligt og selvfølgelig sammen med unge og voksne.

Poul Erik Steffansen, som skriver dette afsnit i håndbogen, mener, at vi bør gennemtænke et par forhold. For det første er det forældrenes afgørelse, hvorvidt og hvornår deres børn skal gå til alters. Derfor skal forældrene orienteres ordentligt og samtidig også opfordres til at følge deres børn til alters for at være med til at skabe et mere naturligt forhold til altergangen. For det andet vil de ikke-døbte børn helt naturligt stille op sammen med deres døbte kammerater. Siden oldkirkens dage har ikke-døbte været forment adgang til nadveren – og formelt er det stadig sådan.

Poul Erik Steffansen gør imidlertid – og helt rigtigt – opmærksom på, at vi står overfor et sjælesørgerisk problem, og tungest vejer det, at det ikke-døbte barn vil føle sig udelukket fra det fællesskab, som det ellers søger ind i. Altså: Lad den ikke-døbte få adgang til nadveren sammen med kammeraterne og forklar så barn og forældre ved først givne lejlighed sammenhængen mellem dåb og nadver.

Meget andet kunne nævnes fra den omfattende håndbog. Den giver en grundig og alsidig gennemgang af den indledende konfirmationsforberedelses social, psykologisk og kirkelige sammenhæng. Det er et væsentligt bidrag til den kirkelige pædagogik, som projektgruppen ved Folkekirkens Pædagogiske Institut har givet os. ●

Ud fra en gudstjenestelig sammenhæng.

Red. Jens Kristian Krarup, Jette Dahl, Finn Rosenberg og Helle Theill.

Materialecentralen/Religionspædagogisk Center.
260 sider. 275 kr.

GUDSTJENESTE

Det græske ord *leiturgia* anvendes i Det gamle Testamente som et teknisk udtryk for den præstelige tjeneste.

I Det nye Testamente tales der om "åndelig gudstjeneste" (Rom. 12,1). I Rom. 15,27 er *leiturgia* en "hjælp med materielle goder", altså realiseringen af Guds vilje i hverdagen. En samlende betegnelse for det, vi kalder gudstjeneste, findes egentlig ikke i Det nye Testamente. I stedet er der udtryk som "brødets brydelse" og "forsamling".

Luther: Gudstjeneste er at elske og ære Gud, ikke at have andre guder ved siden af ham.

Eller: Gudstjeneste er samtale mellem Gud og mennesker.

Fra 1700-tallet får ordet "gudstjeneste" en mere snæver betydning: "en kultisk forsamling".

Den kristne gudstjeneste har sine rødder i Det gamle Testamente og offerkulten ved templet. Jesus og disciplene har deltaget i tempelkulten. Jesus har ligeledes deltaget i synagogegudstjenesten.

I Jesu forkyndelse finder vi også en stærk kritik af kulten (jf. profeternes kultkritik). Næstekærlighed er ifølge Jesus vigtigere end Gudstjeneste (Mark. 2,27).

Er Gudstjenesten indstiftet af Jesus?

Jesus lærer sine disciple Fadervor og han indstifter nadveren. Centrum i de første kristnes gudstjeneste var netop nadveren, der oprindeligt var et rigtigt måltid og et symbolsk måltid med nadverfejring. ●

Gudstjeneste – indøvelse i kristentro

Birgitte Thyssen, lektor ved Folkekirkens Pædagogiske Institut, gør i denne artikel forpligtetheden til at videregive de bibelske fortællinger og den kristne tro gældende. Og med udgangspunkt i gudstjenesteoplevelser herhjemme og i andre lande og kirkesamfund holder hun fast i gudstjenesten som det centrale sted for indøvelse i kristendom.

Af Birgitte Thyssen

"Det er jo da ikke Velstand og Retsvæsen og Invaliderende og Aldersrente og Sikkerhed, vi skal give vore Børn, det er jo altsammen noget, de evt. maa sørge for selv og give sig selv, når deres Tid kommer – vi skal først og sidst give dem en eneste Ting: og det er Mindet. Thi Mindet, det ærefulde Minde, det kan de ikke give sig selv, det kan de ikke sørge for selv som alt det andet – det kan kun vi give dem, og det er det eneste, når det gælder, vi skal give dem."

Sådan skriver prof. K.E. Løgstrup til prof. Hal Koch i en brevveksling fra krigens tid, som blev udgivet for nogle år siden.

"Mindet" – det er den kristne tradition, vi er indfældet i, og den forståelseshorisont, der udspringer heraf. Det "ærefulde minde" – det er alt det, vi ikke kan tage af os selv. Det, der netop skal rækkes fra generation til generation. Løgstrup skriver et andet sted, at vi vil miste os selv, hvis vi mister traditionen, som har dannet os. Vi kan kritisere og korrigere, men udskifte den kan vi ikke. Kristendommen er i vores tradition, den ligger bag ved og farver vores forståelse af verden, os selv, andre mennesker og hele vor livsopfattelse. Derfor er der én ting, vi skal give videre: De bibelske fortællinger og den kristne tradition.

Når jeg tager dette citat frem her, er det, fordi efter min opfattelse er mindets *sted* især gudstjenesten. "Gør det til min ihukom-

melse" sagde Jesus, da han indstiftede nadveren, "i den nat, da han blev forrådt".

Gudstjenesten er kirkens centrale livsytring, nerven i det kirkelige liv, hvor vi bliver mindet om ham, som gav sig i forræderes og fornægteres hænder, og som derefter sprængte dødens porte. Vi bliver mindet om det hellige, om Guds ikon, "han som er og som var og som kommer", – det vi vil glemme, hvis ikke mindet bliver fastholdt og gjort levende i gudstjenesten.

Gudstjenesten er en imødekomme af vores glemsomhed. Mindet kommer til udtryk på den måde, at også det udsigelige – både det, som jeg ikke kan sige mig selv, og det som sproget ikke kan rumme – alligevel bliver sagt. Ikke nødvendigvis med ord og lange forklaringer, men i gudstjenestens dramatiske begivenhedsforløb, i bekendelse, i lovsang. I gudstjenestens sammenhæng bliver "mindet" gjort til noget aktivt, noget levende, noget eksistentielt, der rækkes til den enkelte til personlig afgørelse.

Boris Pasternak skriver i bogen *Dr. Zivago* om en af sine hovedpersoner:

"Lara var ikke religiøs. Hun troede ikke på ritualer. Men nu og da måtte hun for at holde tilværelsen ud bevæge sig i takt med en eller anden slags indre musik. En sådan musik kunne man ikke selv frembringe hver gang. Denne musik var Guds ord om livet, og for at høre det og græde over det gik hun i kirke...."

Det er en fin tolkning af, hvad en gudstjeneste er. Gudstjeneste bliver til nødvendighed, der vender nøden. Den indre musik, som Lara ikke selv kan frembringe, og som hun samtidig ikke kan undvære, det er netop det, som Løgstrup kalder "mindet", Guds ord om livet.

Kristeligt forstået er Guds ord om livet et kærlighedens ord. Det kommer til os som barnet i krybben og manden på korset. Det kommer til os dér, hvor vi som Lara ikke selv kan finde fodfæste. Det bærer over med os og får os til at bære over med livet. Vi græder over det og tager imod det en gang til.

Mange traditioner

Der er stor forskel på en afrikansk gudstjeneste med fejende rytmer og megen bevægelse og livlighed og en kvæker gudstjeneste med stille mystik og vægt på "det indre lys". Der er forskel på en ortodoks gudstjeneste med ikoner, lys, lugt og smag, en gudstjeneste i pinsebevægelsen med åndsdåb, tungetale og hornmusik og en gudstjeneste i dansk folkekirkelig tradition med mange ord, kun lidt handling og mange salmer.

I de forskellige traditioner vil man mene, at det er "vor" gudstjeneste, der er rigtig og god for os, og sådan som vi synes, at den skal være. Gudstjenesteliv er traditionsskabende, og vi har – med god ret – en pietetsfølelse over for dem, som var der før os og gav os troen og bekendelsen. Sådan som århundrederne før os har bedt og

sunget, vil vi gerne, at vore gudstjenester skal rækkes videre.

Stærkt traditionsbundne kirker som f.eks. den ortodokse kirke, der har bevaret meget af traditionen fra oldtiden, er mest tilbageholdende over for ændringer af gudstjenesten, mens kirker, der ligger længere "til venstre" i det konfessionelle landskab, er mere åbne for fornyelse.

Jeg har i adskillige år haft lejlighed til at deltage i økumeniske gudstjenester både herhjemme og i udlandet. Fælleskirkelige gudstjenester er på en særlig måde indøvelse i kristentro, idet de øger fortroligheden både med ens egen kirkes identitet og med de andre konfessioners identitet. Kun når man har identitet, rodfastethed i og forbundethed med sin egen tradition, kan man give og modtage.

Fælles gudstjenestefejring er oplevelse af, at man – på tværs af forskelle og skel – kan samles som én menighed. Gudstjenesten er det sted, hvor grænser sprænges. I de teologiske læresamtaler trækker man grænserne op og føler sig ind imellem kaldet til at være dogmatisk linievogter i forhold til egen tradition, men i gudstjenestens rum udfordres og nedbrydes disse grænser. I lovsangen, bekendelsen og ordets forkyndelse ophæves grænserne i den fælles tilbedelse. Og deltagerne erfarer, at man faktisk kan mødes på tværs af konfessionelle skel og fejre gudstjeneste sammen og se på hinanden som lemmer på det samme legeme. Det har ganske vist sine grænser! Her tænker jeg på nadverbordet, det éne bord, som stadig er delt i adskilte borde.

At forberede tværkirkelige gudstjenester kræver indsigt i og respekt både for egen og de andres liturgiske tradition. Det er min erfaring, at gudstjenester, som forsøger at være rigtig "økumeniske", risikerer at blive utilfredsstillende for alle. Her tænker jeg på liturgier, hvor man klipper en tå og hugger en hæl, dvs. man koger en suppe på ingredienser fra de forskellige trosfamiliers liturgiske traditioner og rører godt rundt i suppen. Resultatet vil ofte være en kraftløs og ligegyldig suppe(das), hvor ingen kan genkende lugten og smagen: med salmer ingen helt holder af, bønner ingen rigtig vil kendes ved, og et sprog ingen føler sig hjemme i. Det er bedre at lade de forskellige liturgiske traditioner træde i karakter i gudstjenesten og så indbyde alle til at deltage. Eller man kan vælge klassiske liturgier eller led fra dem, som vil være kendt for de fleste.

På den store konference i Basel i 1989 om Fred med *retfærdighed for hele skaberværket*, som er det bredest sammensatte kirkemøde i Europa siden reformationen, var vi mange, der oplevede de daglige gudstjenester i Basel Domkirke som åndehuller midt i de mange forhandlinger om svære teologiske problemstillinger. Her mødtes vi fra alle kirkesamfund i bekendelse og lovsang, og her fandt vi kræfter til at fortsætte drøftelserne. Gudstjenesterne var med nænsom hånd tilrettelagt sådan, at der var tydelige træk fra de forskellige traditioner og samtidig overrumplende nye led. Her blev "mindet" både fastholdt og gjort levende.

I vellykkede tilfælde som i Basel er den slags gudstjenester indøvelse i at være kristen kirke i mangfoldighed.

Gudstjeneste som drama - den russisk-ortodokse kirke

Jeg har gennem årene jævnligt deltaget i ikke mindst russisk-ortodokse gudstjenester. I de mange år, hvor kirken i Sovjetunionen var et marginaliseret og forfulgt fænomen i samfundet, som kun var tilladt inden for bestemte snævre rammer, var gudstjenesten kirkens eneste tilladte livsytring. Undervisning, diakoni, sjælesorg og mission uden for gudstjenestens rum var forbudt. Det gjaldt også i hjemmene.

Gudstjenesten var tilladt, omend der lå klare restriktioner på ikke mindst unge og yngre menneskers deltagelse. Myndighederne registrerede, hvem der deltog i gudstjenesten, og det kunne få konsekvenser i form af f.eks. forringede studie- og arbejdsmuligheder. Men alt dette vil vi lade ligge. Det væsentlige her er, at kirken var henvist til at leve sit liv i gudstjenestens rum. I den sammenhæng kan det siges at være en fordel, at den ortodokse tradition lægger så stor vægt på liturgien som det sted, hvor troen indøves og leves.

"Kun den forstår kirken, som har levet sig ind i dens liturgi," siger de ortodokse. *"I liturgien kommer hele fylden i kirkens liv til udtryk. I gudstjenesten mødes den himmelske og den jordiske menighed i tilbedelse."*

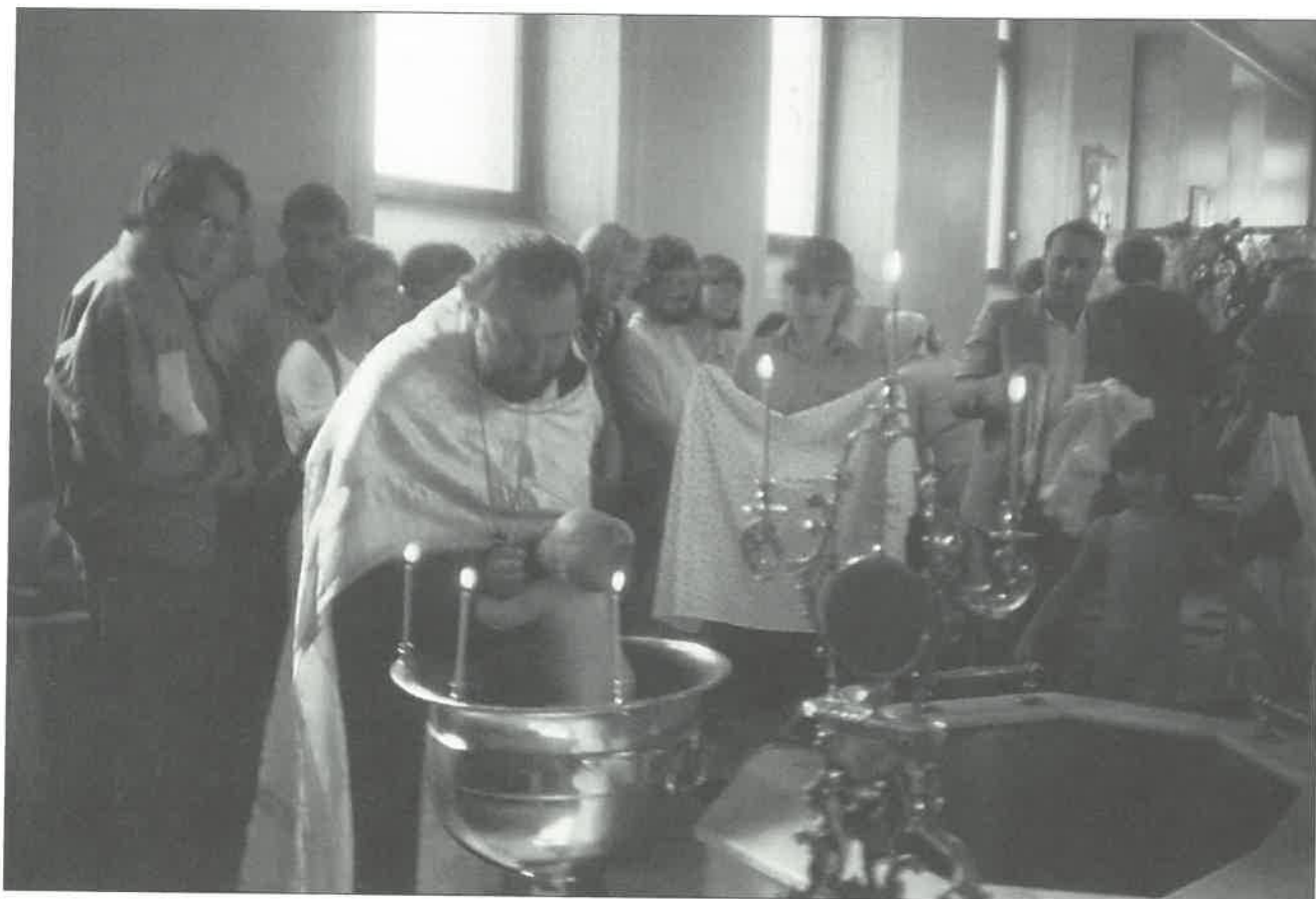
Mens ordet "ortodoks" hos os betyder en korrekt og noget stiv

fastholden ved den rette lære og de rigtige meninger, har ordet i den ortodokse kirke en helt anden og mere positiv betydning. Ortodoks betyder både den rette lære og den rette tilbedelse. Er man ortodoks kristen, betyder det, at man tilhører et fællesskab, der tilbeder Gud i den rette ånd. At være ortodoks repræsenterer en balance mellem lære og tilbedelse, men troens indhold kommer især til udtryk i liturgien, mindre i faste læresætninger og dogmatiske udsagn.

Den ortodokse kirke ses først og fremmest som et gudstjenestens fællesskab. Gudstjenesten er et rum for tilbedelse og fordybelse, og i gudstjenesten inddrages man i hele frelseshistorien, som gennemspilles som et drama – et drama hvor fortiden gøres til nutid, og nutiden vendes mod fremtiden, og hvor al-tid samles i det gudstjenestelige "nu".

Søndagsgudstjenesten med nadver – Chrysostomos' guddommelige liturgi fra 4. århundrede – og dens liturgi opfattes som et symbolsk drama over Jesu liv, død, opstandelse og himmelfart. Hele gudstjenesten er i sin form et drama, der udtrykker det, der for den ortodokse kirke er nerven i kristendommen: Mødet mellem himmel og jord, mellem det guddommelige og det menneskelige i den mystiske forening mellem Gud og menneske.

Kirkerummets indretning svarer til denne gudstjenesteforståelse. Det mest iøjnefaldende inventar i et ortodoks kirkerum er ikonostasen, en billedvæg, der skiller alterpartiet fra det øvrige kirke-

rum. Heri er der tre døre. Bag den midterste – kongedøren – findes alteret. Alteret kaldes "tronen", fordi det symboliserer Kristi himmelske trone, og fordi Kristus i brøds og vins skikkelse er til stede her i sin troende menighed. Ikonostasen er udsmykket med ikoner af Kristus, Guds moder, Johannes Døberen – og af patriarker, profeter, apostle og helgener. I hvælvingen over alteret ses den tronende Kristus omgivet af engle, og hvælvingen er som en himmel fyldt med stjerner. Hele den rige udsmykning har et formål: at vise at i gudstjenesten, der fejres her, mødes himmel og jord, fordi gudstjenesten er del af den evige kirkes evige lovprisning af den evige Gud.

Til trods for store sprogbarrierer – gudstjenesten foregår på kirkeslavisk, som russere heller ikke forstår – får man som gudstjenestedeltager en følelse af at være med til et møde med det hellige. Det mærkes så snart, man træder ind i kirkerummet. Lysene, lugten af røgelse, farverne, billederne, de dybe stemmer i mandskoret – alt sammen afspejler, at gudstjene-

sten er det rum af tilbedelse, hvor man for en tid kan lukke verden ude for at hensætte sig i dyrkelse af verdens skaber. Mens det hellige mysteriedrama gennemspiller Jesu liv, deltager menigheden aktivt med korsvar, korstegn, ved at tænde lys og knæle ved og kysse ikonerne.

Da al kirkelig aktivitet uden for kirkerummet var forbudt i Sovjet-tiden, levede menigheden sit liv i kirkerummet. Der var altid mange mennesker i alle aldre, hvilket bl.a. skyldtes, at det var ret få kirker, der stadig var åbne. Jeg har oplevet at være i kirker, hvor der var gudstjenester hele søndagen, og folk blev der og spiste deres medbragte mad og holdt søndag sammen. Man kunne opleve i samme kirke, at der i et kapel foregik et bryllup, i et andet en forbønsgudstjeneste, i selve kirkerummet var der gudstjeneste, og i et sidekapel var en præst i samtale med nogle børn.

Man forsøgte, så godt man kunne, at bruge de forhåndenværende muligheder. Bl.a. blev der ofte prædikeret på russisk, hvilket var usæd-

vanligt, da alt andet foregik på kirkeslavisk. Det var det nærmeste, man kom udlægning af teksten for menigheden. Ud over de gamle koner så man ofte børn, ind imellem også deres forældre. Som en præst forklarede mig: gudstjenesten og kirkerummet var den bedste mulighed for at give børnene fortrolighed med kristendommen.

Der er to selvoplevede erindringsglimt, jeg vil trække frem her. De er begge fra 1988 – midt under perestroika – hvor kirkens liv stadig var stærkt begrænset.

Det første er fra en kirke i Moskva, hvor en 10-årig dreng og hans far gik rundt og så på alting i kirken. Det var i god tid før gudstjenesten, og det så ud til, at faderen fortalte bibelhistorie ud fra ikonerne. Det var i hvert fald ikke et almindeligt kunsthistorisk foredrag, for drengens adfærd viste en tydelig fortrolighed med traditionen. Ud over at lytte intenst til faderens fortælling fulgte han ortodoks skik ved at kysse ikonerne, bøje sig for dem og slå korsets tegn. Under gudstjenesten fortsatte dette mønster.

Det andet er fra en kirke i Sankt Petersborg. I 1988 var det stadig ikke tilladt præster at besøge folk i deres hjem. Denne søndag oplevede jeg forud for gudstjenesten, at ca. 25 børn og unge, som skulle døbes, med deres familier samlede i et sideskib. De stod i en rundkreds om præsten. Han gik rundt og instruerede hver enkelt familie. Det viste sig at være en slags dåbsamtale, som fandt sted i kirken, da den ikke kunne foregå derhjemme. Præsten tog sig god tid: først talte han med børnene og deres familier, derefter blev dåbsbørnene salvede, så foregik dåben, og endelig deltog de døpte børn og unge sammen med deres familier i gudstjeneste og nadver. Ligesom de voksne deltog de store børn i hele gudstjenesten, og de var tydeligvis fortrolige med gudstjenestens forløb.

Selv under Sovjetsystemets vanskelige vilkår for den russisk-ortodokse kirke med forbud og forhindringer for formidling af kristendom blev kristentroen – "mindet" – på en eller anden måde givet videre til børn og unge. Ikke mindst som indøvelse i gudstjenestelivet.

Her ligger den russisk-ortodokse kirke på linie med oldkirken, som den ortodokse kirke også hævder at være den eneste sande arvtager efter. En central del af forberedelsen til dåb i oldkirken var undervisning og indøvelse i gudstjenesten med trosbekendelsen og fadervor som centrale elementer. Det siges ofte, at kristendomsformidlingen til børn og unge i Sovjettiden i høj grad skyldtes "babuskaerne", bedstemødrene. De havde ikke noget at miste og risikerede derfor ikke at blive frataget deres sociale status, så de kunne roligt tage børnebørnene med i kirke og derhjemme fortælle bibelhistorie for dem. Det gjorde mange af dem. At deres indsats ikke var forgæves, viser en ny undersøgelse fra i år, hvor ca. 50% af russerne regner sig til den ortodokse kirke. Det er en betydelig vækst i forhold til blot i 1991, hvor ca. 30% tilkendegav et tilhørsforhold til den ortodokse kirke.

Gudstjenestepædagogik

Jeg har i det foregående villet vise to forskellige sammenhænge til belysning af gudstjenesten som det centrale sted for indøvelse i kristentro. Både børn og voksne har brug for at erfare, at kristentro ikke kun er abstrakte ord, men levet praksis. I vores tradition kan gudstjenesten ikke stå alene. Oplysning og oplevelse må gå hånd i hånd. Der må tilbydes elementærundervisning i kristendom, som det sker mange steder, hvor man i jævn og åben dialog kan tale om kristentroens indhold og relevans for menneskers nutidserfaringer.

Der er i dag en ny optagethed af ritualer – og en aktuel kulturel interesse for kirkerummet. En undersøgelse fra Canterbury viser, at 93% af de besøgende også besøger domkirken. Denne genopdagelse af kirkerummet viser sig også i Ebbe Kløvedal Reichs nye bog *Drag ind ad disse porte*, som er en udgivelse af hans Kulturby 96-foredrag om en række kirker i København for byens dannede lag.

Man kan spørge, hvad der ligger i det, om det betyder, at der også vil være en ny klangbund for gudstjenesten som indøvelse i kristentro, eller om det snarere er en nyvakt kulturel interesse blandt dannede folk? På de spørgsmål kan der nok ikke endnu gives entydige svar, men man kan have sine anelser om, at en del af interessen for kirkerum, kirkemusik og ritualer vil vise sig at være hovedsageligt af kulturel og historisk karakter. At interessen er der, er naturligvis positivt.

Men om emnet, som er berørt her: gudstjeneste som indøvelse i kristentro, er der brug for en grundig gudstjenestepædagogisk refleksion. Om forholdet mellem liturgi og pædagogik. Om forholdet mellem tradition og fornyelse. Alt så om gudstjenestens historiske identitet og dens opgave og relevans i dag.

Hvis det er rigtigt, som jeg hævder, at en vigtig indøvelse i kristentro foregår i gudstjenesten, er det en påtrængende og uafrystelig problemstilling, at så mange børn og unge i dag finder folkekirkens gudstjenesteliv kedeligt og irrele-

vant. Der er for mange ord og for lidt handling og selvvirksomhed. Der er for lidt for sanserne. Der er for lidt fest og farver, siges det (Konfirmand 2000). Når man sammenligner ikonostasen i en ortodoks kirke med de hvide vægge i en almindelig dansk landsbykirke, aftegnes noget af problemstillingen. At flere og flere har øje for den, viser den store optagethed af kirkekunst i disse år.

Dét er den store udfordring: at gøre "mindets" sted, gudstjenesten, til det sted, hvor kristendommen får lov at komme til udtryk i hele sin fylde – som Guds musik, Guds ikon, Guds ord om livet – til børn og unge, til forældre og "babuskaer". ●

Ritual og pædagogik

At ritualer er et meget væsentligt element i gudstjenesten er ikke nyt. Hvad der nok er mere nyt, er sammenhængen mellem ritual og pædagogik, som Anders Klostergaard Pedersen udfolder i denne artikel. En sammenhæng, som bl.a. opstår i kraft af ritualets karakter af pædagogisk middel.

Af Anders Klostergaard Petersen

har ritual og pædagogik overhovedet noget med hinanden at gøre? Er sammenstillingen ikke blot udtryk for det velkendte fænomen, at et emne pludselig påkalder sig interesse, for en stund nyder stor bevågenhed og gøres til genstand for alle tænkelige sammenligninger, inden det påny svinder bort i glemsel?

Umiddelbart har ritual og pædagogik naturligvis ikke noget med hinanden at gøre. De befinder sig på to forskellige niveauer. Pædagogik er en meta-term, som betegner læren om undervisning, medens ritual refererer til den konkrete handling. Alligevel er der en række træk, der peger på en tæt sammenhæng mellem ritual og pædagogik.

Religion og undervisning; undervisning i gudstjenesten

Det er alment kendt fra undervisningssituationer, at undervisningen ofte mislykkes, hvis der er tale om en-vejskommunikation. Læreren står ved sin pult. Uden øjenkontakt med tilhørerne læser han op af sit medbragte manuskript, medens forsamlingen slumrer mere og mere hen. Den gode lærer, hvis undervisning lykkes, er hypigt den, som formår aktivt at inddrage sine elever i undervisningen. Det er et forhold, som også har betydning i al religion. Der indgår i enhver religion – uanset hvad religion så i øvrigt er – altid en række grundlæggende forestillinger om en generel værensorden. I kristendommen f.eks. er tanken

om, at Gud i Kristi død og opstandelse har skabt en ny form for væren, en sådan fundamental forestilling. Den er kernen i kristendommens generelle værensorden. Det er netop denne forestilling, som tildeler alle øvrige forestillinger betydning; at mennesket i dåben dør og begravnes med Kristus; at mennesket kan stå som retfærdig over for Gud; at sabbatten blev skabt for menneskets skyld og ikke omvendt, osv.

Er man kristen, lever man i og af det betydningsunivers, som denne forestilling udgør. Det indebærer, at en religions tilhængere må lære og tilegne sig det sæt af forestillinger, der udgør den givne religions betydningsunivers. Derfor er undervisning af afgørende betydning i al religion. Uden viden om en given religions centrale forestillinger kan man dårligt bekende sig til denne religion. Undervisning spiller således på mange forskellige planer en væsentlig rolle i religionen. Man kan blot tænke på gudstjenesten i Den danske Folkekirke.

Det er prædikenens opgave at tale til lige netop de mennesker, som på det givne sted og tidspunkt har indfundet sig for at høre en aktualisering af det budskab, der er indeholdt i gudstjenestens liturgiske tekster. Svarende til den undervisning, der ikke formår at inddrage sin tilhører, risikerer imidlertid også prædikenen at blive til en-vejskommunikation. Den taler til, men går ikke i dialog med.

Præsten står højt hævet over menigheden på sin prædikestol. Kun præsten taler. Menigheden er passiviseret. Den sidder andæg-

tigt lyttende for foden af prædikestolen. Netop fordi prædikenen alene henvender sig til hørelsen og ikke appellerer til de øvrige sanser, er den i risiko for, at budskabet går tabt. I denne sammenhæng er gudstjenestens kropssprog, dens ritualer, f.eks. dåb og nadver, af afgørende betydning.

Gennem levendegørelsen af bibelteksterne og prædikens tale åbnes der i gudstjenesten for kræfter, som kan hjælpe at gøre Ordet nærværende og virkeligt for menighedens medlemmer. I ritualerne drages menigheden ind i de begivenheder, som bibelteksterne udtrykker, og prædikenen formidler. Den dramatisering af Ordet, som ritualerne er udtryk for, lægger beslag på både legeme og hoved.

Ritual og betydningsunivers; ritual og undervisning

Nogle vil måske synes, at dette er en meget moderne tankegang. Sammenhængen mellem ritual og et grundlæggende betydningsunivers kendes imidlertid fra alle religioner og er også i kristendommen meget gammel, ja, er lige så gammel som kristendommen selv. Man kan f.eks. tænke på den tætte forbindelse i den ny-testamentlige brevlitteratur mellem dåbshenvisninger og formaningstale. Når de ny-testamentlige forfattere skal opfordre deres læsere til at følge en bestemt adfærd eller undervise dem i, hvorledes den kristne vandel ser ud i det konkrete menighedsliv, henviser de ofte til læserens egen dåb.

Det gælder her som i den gode undervisning, at forfatteren må inddrage sin læser i tekstens univers, for at gøre den forståelig for læseren. Når Paulus f.eks. i 1. Kor. 6:1-11 forsøger at overbevise sine læsere om, at indbyrdes stridigheder og retssager mellem de kristne ikke sømmer sig for den kristne menighed, begrundet han det netop i deres dåb: "Og sådan har nogle af jer været; men I blev afvaskede, ja, I blev helligede, ja, I blev gjort retfærdige ved Herren Jesu Kristi navn og ved vor Guds Ånd." (1. Kor. 6:11).

I dåben er læseren selv blevet inddraget i de begivenheder, som udgør kristendommens generelle værensdorden. Dåben har således karakter af et stykke ritualpædagogik. Som begrundelse for sin argumentation henviser Paulus til ritualet, fordi det er i ritualet, at argumentationens univers er blevet til virkelighed for den enkelte.

Den samme snævre forbindelse mellem ritual og pædagogik er også kendt fra den tidligste kirkes dåbsfejring: sammenhængen mellem dåb og dåbsundervisning, *katekesen* (af græsk *katechein*, undervise). Forud for dåbsfejringen gik en lang periode med undervisning, det såkaldte *katekumenat*. I løbet af katekumenatet lærte og tilegnede man sig kristendommens betydningsunivers. Det er bl.a. et levn af denne sammenhæng, der er baggrund for den tætte forbindelse mellem konfirmation og undervisning.

Måltidet som ritualpædagogik

Dåbseksemplet har understreget, at der mellem ritual og pædagogik eksisterer et tilknytningspunkt; men hvori består dette punkt, og hvordan kan det præciseres?

I jødedommen fejrer man årligt Påskehøjtiden på grundlag af den hebraisk-aramæiske Påske-Haggada (Haggada, fortælling; af hebraisk *nagad*, fortælle); en udvidet fortælling over 2. Mos.: 5-15 om udvandringen af Ægypten.

Netop i denne beretning finder man nogle af de væsentligste forestillinger, som udgør kernen i den jødiske religions generelle værensorten. Den er historien om, hvordan Gud på et skæbnesvangert tidspunkt i Israels historie greb ind og frelste Israel fra trællekår.

En af de interessante ting ved jødernes Påskefejring er den tætte sammenhæng mellem ritual og undervisning. Påske-Haggada'en er fortællingen om, hvorledes Israel vandrede ud af Ægypten, men fortællingen er iscenesat som et måltid. Fortællingen af Påske-historien sker samtidig med fortællingens udførelse i et konkret måltid. At fortælle historien betyder, at man med hele sit legeme udfører og bliver delagtig i den handling, som historien beretter om. Man bliver indfældet i, bliver en del af den fortidige frelseshandling, men i lys af den nutidige udførelse. Eller som det et sted hedder: *"Det er i ethvert slægtled en mands pligt at se på sig selv, som om han selv var vandret ud af Ægypten."* Man er derfor heller ikke fri, men frister samme slavekår som sine forfædre. Det usyrede brød, som har lig-

get tildækket på Påskebordet, gøres synligt, medens faderen siger: *"Dette er lidelsens brød, som vores forfædre spiste i Ægyptens land. Alle I, som er sultne, kom og spis med os! Alle I, som er i nød, kom, fejre Påske med os! I år er vi her. Gid at vi næste år må være i Israels land. I år er vi slaver. Gid at vi næste år må være frie mænd."*

Fortællingen og dens ledsagende forklaring i måltidet må kun finde sted på Påskeaftenen:

"Du skal fortælle på den dag. Men eftersom teksten siger på den dag, kunne vi jo have troet, at vi skulle begynde, medens det endnu var dag. Derfor lærer Skriften os også på grund af det. Du ville ikke kunne sige på grund af det, hvis ikke Skriften henviste til det tidspunkt, hvor usyret brød og bitre urter var foran dig."

Samtidig med at dette siges, peger faderen på det usyrede brød og de bitre urter, som er på bordet. På Påskebordet er en tallerken med forskellige ting. Der er tre stykker usyret brød som symbolsk udtryk for Israels inddeling i forskellige befolkningsklasser: "Kohen" (hebraisk, præst; for præstestanden), "Levi" (levitterne) og Israel (den resterende del af befolkningen).

Der er også andre ting: (1) "grønt" (selleri, persille og kørvel); (2) "råt" (en lille skål med saltvand eller vineddike); (3) "salat" (æbler, mandler og nødder skåret fint og blandet med noget "råt", og derefter tilføjet vin, så det bliver til en masse); (4) "kogt" (et kogt æg efterfølgende stegt med ild); (5) et "kogt" skind- eller skulderben fra et lam (næsten uden kød); (6) "bitre urter" (peberrod eller bitter salat).

Hver især har disse ting et væsentligt indhold, som henter sin betydning fra Påskefortællingen. Det yngste barn i måltidsfællesskabet stiller fire spørgsmål:

"Hvorfor er denne nat forskellig fra alle andre nætter? Alle andre nætter spiser vi enten syret eller usyret brød; hvorfor i denne nat kun usyret brød? På alle andre nætter spiser vi alle slags urter; hvorfor i denne nat kun bitre urter? På alle andre nætter behøver vi overhovedet ikke en gang at dyppe vores urter (i skålen med saltvand); hvorfor skal vi i denne nat dyppe dem to gange? På alle andre nætter spiser vi enten siddende eller tilbagelænet; hvorfor læner vi os alle tilbage i denne nat?"

Herpå begynder så den egentlige fortælling af Påske-historien. Husfaderen reciterer sammen med de øvrige påskefejrende svaret:

"Vi var Faraos trælle i Ægypten, men Herren vores Gud befriede os med mægtig hånd og udstrakt arm. Hvis ikke den Hellige Ene, velsignet være han, havde befriet os fra Ægypten, så havde vi, vores børn og vores børnebørn, stadig været Faraos trælle i Ægypten..."

Den jødiske Påske-Haggada viser, hvori tilknytningspunktet mellem ritual og pædagogik består. I ritualet lægger man ikke blot øre til en given religions grundlæggende forestillinger om en generel værensorten; man inkarnerer dem selv med sit legeme. Man fortæller en historie, medens man med sit legeme bliver delagtig i og indfældet i den handling, som historien beretter om.

Atter kan man tænke på dåben. *"Løvet være Gud, vor Herres Jesu*

Kristi Fader, som i sin store barmhertighed har genfødt os til et levende håb ved Jesu Kristi opstandelse fra de døde." Ja, her genkalder man sig netop den centrale forestilling i kristendommens betydningsunivers og gør den norm-sættende for den efterfølgende rituelle handling. *"Vi takker dig, himmelske Fader, fordi du ved din enbårne Søn har givet os den hellige dåb, hvori du gør os til dine børn og skænker os Helligånden med syndernes forladelse og det evige liv".*

Svarende til forholdet mellem ritual og fortælling i den jødiske Påske-Haggada er dåben åbenbart det led, der sammenknytter betydningsuniverset og det konkrete menneskelige legeme. Dåbsritualets takkebøn bliver levende, fordi der er et sammenfald mellem ritualalets fortælling og den konkrete udførelse *"Tag i nåde mod dette barn, som vi bærer frem for dit åsyn. Indlem det i din menighed her og hisset!"*.

At fortælle historien om dåbens oprindelse (jf. den senere oplæsning i dåbsritualet af Matt. 28:18ff. og Mark. 10:13ff., der yderligere begrundet dåbshandlingen i Jesu ord og gerning) betyder, at man med hele sit legeme udfører og bliver delagtig i den handling, som historien beretter om. Man bliver indfældet i, bliver en del af den fortidige frelseshandling, men i lys af den nutidige udførelse.

Nadveren – kristen måltids-pædagogik som ritual?

Det er naturligt at spørge, hvad den jødiske Påske-Haggada har med den kristne gudstjeneste at gøre. Tilsyneladende ikke særlig meget. Og så alligevel! Som det fremgik af dåbsseksemplet ligner den jødiske Påske-fejring som ritual det kristne dåbsritual; men der er naturligvis stor forskel. Forskellen er imidlertid mindre, hvis man kigger på den kristne nadverfejring. Indholdet er selvsagt forskelligt, fordi der er tale om to forskellige religioner med hver sit betydningsunivers.

Men også nadveren består som ritual af en grundlæggende fortælling, der parallelt med den jødiske

Påske-fejring er iscenesat som et måltid. I nadveren bliver kristendommens betydningsunivers levende, fordi det i bogstaveligste forstand tager køds og blods skikkelse og går ind i de nadverfejrendes legemer. Ganske som ved den jødiske Påske-fejring bliver man i nadveren indfældet i og bliver del af den fortidige frelseshandling, men i lys af den nutidige udførelse, som man selv lægger krop til. Er det i prædiken og bibeltekster en central forestilling, at man i mødet med Gud i personen Jesus Kristus får skænket sine synders forladelse, er det afgørende, at der i gudstjenesten findes et sted og et tidspunkt, hvor denne påstand begiver sig ud i virkeligheden og bliver til liv. Man stadfæstes i troen på syndernes forladelse, fordi der i gudstjenesten findes et ritual, som giver syndernes forladelse kød og blod. I nadveren modtager man med og i sit eget legeme syndernes forladelse, når man spiser Kristi legeme og drikker hans blod.

Afsluttende bemærkning

Det er derfor, ritual og pædagogik hører tæt sammen. Parallelt med den gode undervisning, som inddrager tilhøreren, indfælder også ritualet sin deltager i ritualets verden. Ritualet taler ikke til hørelsen alene, men appellerer også til de øvrige sanser. Som pædagogisk middel taler ritualet også til den "tunghøre", den som finder det svært at lytte til den stadige strøm af ord, der udgår fra prædikestolen. I og gennem ritualet drages menigheden ind i de begivenheder, som ritualet bringer til udtryk. Måske er det denne levendegørelse, der gør, at også den tunghøre finder sit helle i kirken og dens betydningsunivers.

Man kan dårligt tænke sig en religion, en kirke, uden denne rituelle levendegørelse. Hvis en religions grundlæggende forestillinger udelukkende er luftige ideer, der svæver rundt højt oppe i en skyfri teologisk himmel, kan man overveje, om den religion overhovedet vil have nogen gennemslagskraft. Det gælder her som i Apostlenes Gerninger. Efter for første gang at

have forkyndt evangeliet for folkeskarerne rejser spørgsmålet sig naturligt: *"Brødre, hvad skal vi gøre?"* (ApG. 2:37). Peter svarer dem som bekendt: *"Omvend jer og lad jer døbe hver især i Jesu Kristi navn til jeres synders forladelse, så skal I få Helligånden som gave."*

Sammenfatning

- Ritualer er udtryk for et bestemt betydningsunivers, der forlener det med mening.
- Der består en tæt forbindelse mellem ritual og pædagogik, fordi ritualer blandt andre ting også har karakter af et pædagogisk middel.
- Ritualer inddrager ritualdeltageren i ritualets verden. Ritualer er ikke kun begrænset til hørelsen, men taler til flere sanser.
- I ritualer bliver man med sit legeme delagtig i den handling, som ritualer beretter om. Man bliver indfældet i den fortidige frelseshandling, men i lys af den nutidige udførelse.
- Legemet spiller en fremtrædende rolle i ritualer, fordi legemet lægger krop til og bliver del af ritualets verden.
- Ritualers virkelighedskarakter giver den troende et fast grundlag, hvor ud fra der kan troes. ●

Gudstjenesten til skolebrug

Kirke-skole-samarbejdet bliver i denne artikel set fra en gudstjenestelig vinkel. Annelise og Lars Nymark Heilesen inddrager erfaringer fra skole-kirke-samarbejde i Ebeltoft-Rosenholm-Rønde og kommer bl.a. med ideer til gudstjenester.

**Af Annelise og
Lars Nymark Heilesen**

for et par år siden arbejdede en 7.klasse på Kochs skole i Århus med "de tre Abrahamsreligioner", jødedom, kristendom og islam. Undervisningsprojektet mundede ud i, at eleverne i grupper præsenterede de tre religioner for skolens 6.klasser ved at indrette et rum for hver.

Jøderummet blev udstyret med syv-armede lysestager, tora-rulle, Det gamle Testamente på hebraisk. Nogle af drengene bar kepa (jødehat). Der blev indkøbt kød hos hallalslagter og tilberedt et jødisk måltid. Tilsvarende i det muslimske rum, hvor man skulle tage skoene af, inden man gik ind. Her blev der vist lysbilleder (fra Tyrkiet) om muslimers hverdag, ligesom der blev serveret et muslimsk måltid.

Men "det kristne rum" voldte vanskeligheder. For bortset fra kors, store lys og en bibel, hvordan tog det rum sig så ud, som skulle repræsentere kristendommen? Eleverne valgte da i et samarbejde med præsten at invitere 6.klasserne til gudstjeneste i Skt.Johannes kirke, en gudstjeneste med salmer, bønner, trosbekendelse, prædiken ved præsten, velsignelse - og nadver. For det var jo "det kristne måltid"!

Tilsvarende har muligheden for at deltage i en gudstjeneste eller lave en gudstjeneste i forbindelse med et undervisningsforløb gang på gang optrådt som ønske fra læreres side inden for skole-kirke-samarbejdet i Ebeltoft-Rosenholm-Rønde. Altså gudstjenesten har plads i skoleregion.

Men har gudstjenesten en plads i skolen?

Gudstjenesten har imidlertid ikke en plads i skolen, når man læser formålsparagraffen for folkeskolen eller fagmål, læseplan og undervisningsvejledning for faget kristendomskundskab. Her nævnes gudstjenesten (og måske ikke tilfældigt) ikke med et ord. Hvis vi siden 1975 kort har skullet skitser forskellen mellem folkeskole og folkekirke, når det gælder kristendomsformidlingen, har vi netop peget på den gudstjenestelige sammenhæng. Her ligger forskellen. I kirken *beder* man fadervor, i skolen *hører* man om den kirke, som *beder* fadervor. Kirkens kristendomsformidling har en gudstjenestelig forankring. Det har folkeskolens netop ikke. Den er forpligtet på et pluralistisk samfund.

Men det betyder ikke nødvendigvis, at gudstjenesten er borte fra skolen og kristendomsfagets læseplan. Det ville være en i høj grad amputeret kristendom, som man sad med i skolen, hvis det forholdt sig sådan. Netop det erfarer 7.klasse på Kochs skole - at hvis man skal opdage, hvad kristendom som nutidig religion er, hvis man skal forstå kristendommens symboler, brug af bibel, salmer, bøn - eller hvis man skal kende den danske folkekirke eller blot forstå det danske samfunds fester og højtider, kommer man ikke uden om gudstjenesten. Den er en central nerve - måske endda *den* centrale nerve - i den sammenhæng. Altså gudstjenesten har plads i skoleregion, hvis det er kristendom, det handler om - men vel at mærke nødvendigvis inden for

de rammer, som folkeskolens overordnede formålsparagraf og kristendomsfagets fagmål sætter. Her er gudstjenesten netop ikke den centrale nerve, men blot set som en del af et undervisningsforløb. Den optræder i f.eks. kristendomsundervisningen side om side med arbejdet omkring muslimernes fredagsbøn i moskeen eller reformationens historie. Med andre ord: Gudstjenesten har en plads, men en anden plads i skolen end i kirken og kristendommen.

En skole-gudstjeneste – en selvmodsigelse

Men en sådan gudstjeneste, en slags "skole-gudstjeneste" på skolens præmisser, kender hverken den danske folkekirkes højmesse-ordning eller biskoppernes vejledning. En børne- og ungdomsgudstjeneste kan man finde, men ikke en skole-gudstjeneste. Gudstjenesten i kirken kan og vil kun være til på egne præmisser. Den er ikke en "forestilling", som blot vil lade sig betragte eller studere – selv om den ikke kan forhindre nogen i at gøre det. Den er ikke en del af et undervisningsforløb. Den er og kan ikke være andet end forkyndelse og menighedens bøn, bekendelse og lovsang. Ligesom deltagelse i nadveren er fællesskab med den korsfæstede og opstandne Kristus. Nadveren i kirkens sammenhæng nægter at lade sig reducere til en øvelsesopgave eller et pædagogisk eksperiment. Der er tilsyneladende en uoverstigelig modsætning i at tale om gudstjeneste til skolebrug og på skolens præmisser. Noget selvmodsigende i det. Men også kun tilsyneladende.

Kirkens gudstjeneste og skolens formål

Nu er det ikke noget problem at behandle gudstjenesten som rent skoleemne, altså neutralt, udelukkende informativt. Balle og Nygards materiale til kristendoms-kundskab *Kristendom 6* leverer et eksempel. Materialet gennemgår den danske folkekirkes højmesse, som var det en brugervejledning til knappanelet på vaskemaskinen.

Men hvis man tager den nye folkeskolelov foran sig og faghæfte 3 til faget kristendoms-kundskab med formål, centrale kundskabsområder, læseplan og vejledning, er hensigten med kristendoms-kundskab og folkekirkens evangelisk-lutherske kristendom som centralt kundskabsområde klart en anden – og dermed også de arbejdsmåder, der lægges op til.

Under den nye folkeskolelov og med klar dækning i skolens overordnede formålsparagraf er faget kristendoms-kundskab et holdningsfag. Det handler om holdninger og værdier, som berører det personlige både hos lærer og elever. Fagets eksistentielle udfordring (ud over formidling af kendsgerninger) er netop at lade eleverne møde autentiske holdninger i det omgivende samfund og på en måde, så eleverne personligt kan forholde sig til dem. Det gælder om gennem mødet med forskellige former for livsspørgsmål og svar, som findes i kristendommen samt i andre religioner og livsopfattelser at "give eleverne et grundlag for personlig og ansvarlig stillingtagen og handling over for medmennesket og naturen". Mht. kristendommen ser faget det tilmed som en af sine opgaver at overvinde børns i dag perifere kendskab til den kristne tradition og livspraksis. Her nævnes i den sammenhæng fester og højtider.

Folkeskolens overordnede formålsparagraf og fagmål mm. for faget kristendoms-kundskab har altså ikke noget indbygget forbehold over for gudstjenesten på kirkens og kristendommens præmisser. Måske snarere tværtimod, for det er jo den autentiske kristendom og dens nerve og ikke et neutralt destillat, som man har sat sig som opgave i undervisningen at lade eleverne møde, såvel som opgaven er at gøre sig de samme bestræbelser, når det gælder de andre verdensreligioner eller livsopfattelser.

Lærerens faglige ansvar

Med andre ord: kirkens gudstjeneste er en mulighed på læseplanen, tilmed kan det være en oplagt

mulighed; det er *lærerens* ansvar at vurdere det i forhold til stoffet og den aktuelle elevgruppe (hvis der til undervisningen sidder børn med ikke-kristen religiøs baggrund, vil det eventuelt spille en rolle). Det er læreren, der skal stå inde for, at arbejdet med gudstjenesten, en klasses eventuelle deltagelse i en gudstjeneste eller samarbejde med præsten om at lave en gudstjeneste samtidig foregår inden for rammerne af skolens formålsparagraf og fagmål. Læreren er den, som har til opgave at sørge for, at gudstjenesten indgår som en del af et fags undervisningsforløb. At den – som det hedder i undervisningsvejledningen – kan medvirke til at etablere "dannelsesgrundlaget" hos børnene. Mens omsætningen til livspraksis må bero på elevernes egne valg. At kristendomsfaget rummer forkyndelse og holdningsmæssigt sprængstof har man forlængst i folkeskolen erkendt. Det er netop meningen. Endelig er det rent pædagogisk nu engang altid mere frugtbart at få chance for både at høre og være med til at gøre – i stedet for bare at høre om.

Hvor kommer gudstjenesten ind på skemaet?

Hvor kommer gudstjenesten ind på læseplanen? Som det allerede fremgår af det, som er sagt, er gudstjenesten en nerve i forståelsen af kristendommen i nutidig sammenhæng. Arbejdet med gudstjenesten er afgørende for forståelsen af den evangelisk-lutherske folkekirke, og hvad der er kristendom i Danmark. Selve emneområdet "den danske folkekirke" er med den nye, vejledende læseplan flyttet fra mellemtrinnet til ældste klasse-trin, altså 3. fase. Men allerede 1. og 2. fase bygger op til det arbejde med emner som salmer, symboler, fester (dåb, konfirmation, vielse, begravelse) og højtider (jul, påske, pinse mm.). I evangelisk-luthersk kristendom er det altså nøje knyttet til den gudstjenestelige ramme, ja, forstås ikke ret uden. Det hører også med til arbejdet med de bibelske fortællinger, at de ud over at være religiøse grundfor-

tællinger finder en særlig forståelsesramme i gudstjenesten, hvor mennesker hører og tror og strukturerer deres dagligdag efter det.

Den nye undervisningsvejledning lægger også op til tværfagligt samarbejde som noget vigtigt. I den sammenhæng kan peges på, at faget dansk sætter sig som opgave at arbejde med forskellige sprog- og teksttyper og udtryksformer. Gudstjenesten rummer en lang række (det religiøse sprog, ritualer, salmen, bønner, bekendelsen, bibelteksterne, tale, talekor, fri tale, sang mm), tilmed sprog- og udtryksformer, som dækker en afgørende side af tilværelsen. Vi vil være amputeret uden.

Også i faget billedkunst, hvor billeder (altertavle, døbefont, prædikestol, rumudsmykning) indgår i den gudstjenestelige sammenhæng, og faget musik er der oplagte faglige samarbejdsrelationer i forhold til gudstjenesten.

Skolens juleafslutning

Der er en gudstjeneste i skoleregion, som ikke umiddelbart er omfattet af de hidtidige overvejelser. Det er skolens juleafslutning i kirken. Nogle steder har man fastholdt den som en ubrudt tradition hen over adskillelsen mellem skole og kirke i 1975. Stadig flere steder tages den op igen efter års pause. Juleafslutningen i kirken er ikke begrundet i en specifik, faglig læseplanssammenhæng i forhold til faget kristendomskundskab eller nogle af de andre fag, selv om de kan indgå i den. Det er netop skolens juleafslutning, altså i grunden relateret til skolens overordnede formål. Men her kan den ikke finde sin umiddelbare begrundelse.

Der er ikke noget i folkeskolens overordnede formålsparagraf, som gør det nærliggende, at man som skole går i kirke til jul. Men det gør man altså mange steder – og med fornøjelse. Ganske vist flere steder under frivillighedens princip for de ældre klasser. Men dog med skoleledelsens anbefaling.

Hvis man skal søge den saglige begrundelse for skolens juleafslutning i kirken – ud over, at det har

været tradition – handler det måske om følgende: Når man vil forstå den danske jul, og hvorfor man laver julekrybber og klipper engle og synger julesalmer på skolen i hele december, er juleevangeliet og den kristne, gudstjenesteligt forankrede jul forståelsesrammen. Skolens juleafslutning i kirken handler om at vedkende sig det og lade eleverne opleve den forståelsesramme. I stedet for at læse juleevangeliet i skolens gymnastiksal går man altså i kirken og hører det i den forståelsesramme, som det evangelium selv har skabt og vil høres i.

Dertil kommer måske også, at det er legitimt som dansker at gå i kirke til jul; der fornemmes ikke den samme bekendelseshandling i det, som hvis det f.eks. var til pinse eller en almindelig søndag. Og endelig gælder det for mange sko-

lers vedkommende, at over 90 % af børnene døbt ind i folkekirken.

Men under alle omstændigheder kræver skolens juleafslutning som gudstjeneste i kirken nogle særlige overvejelser. Her nærmer vi os på en eller anden måde alligevel begrebet en "skole-gudstjeneste". Hvornår har man f.eks. set altergang til en juleafslutning? Det kunne i hvert fald hurtigt blive anledning til afslutning på traditionen! Juleafslutningen i kirken må som gudstjeneste være et forsøg på at tage skolens motiv til at komme alvorligt: ønsket om at lade eleverne opleve juleevangeliet og salmerne i deres egentlige forståelsesramme. Altså at prøve at gøre noget godt ud af det, der spørges efter, en form for andagt omkring juleevangeliet.

Ud fra disse overvejelser er de følgende ideer til gudstjenesten i skoleregion givet.

Gudstjenesten som integreret del af undervisningsforløb. Kristendommen i nutidig sammenhæng.

Eksempel 1: 6.klasses forløb i kristendomskundskab. Periodelæsning (kristendomstimerne samlet til en blok), samt samarbejde med dansk.

Ritualer	Kilder	De hellige	Budskabet	Det metafysiske
præster	bibel	Gud	tro	himmel
prædiken	historie	Jesus	håb	helvede
kors	evangelier	Helligånd	kærlighed	engle
salmer	Adam og Eva	Jomfru Maria	moral	død
gudstjeneste	Noahs Ark	etik		
dåb	De ti Bud			
bryllup				
konfirmation				
begravelse				
korsang				
bøn				

I klassen arbejdede man på forskellig måde med de tre af kasserne: kilder, de hellige, det metafysiske, og til arbejdet med den fjerde – budskabet – inviterede man præsten ind i klassen som samtalepartner for eleverne og med den

Forløbet startede med, at eleverne og de to involverede lærere i fællesskab associerede sig frem til de emner, man gerne ville beskæftige sig med, og samlede dem i nogle overordnede temaer. Det blev til fem "emnekasser" med en lang række stikord:

opgave at klargøre begreberne og relatere dem til 6. klassens virkelighed. I den femte kasse dukker gudstjenesten op. Det viser sig nemlig, at elverns stikord under overskriften kirkeritualer alle på den ene eller anden måde kunne samles i et

arbejde med gudstjenesten, og her valgte klassen at deltage i en eftermiddagsgudstjeneste, som afholdtes i sognet. Gudstjenesten var oprindeligt planlagt som en ældre-gudstjeneste, og den blev også gennemført som sådan – nu altså også med deltagelse af 6. klasse og deres lærere. I forløbet op mod gudstjenesten havde lærerne kontakt til præsten og havde bl.a. fået tilsendt tekster m.m., som indgik i gudstjenesten. På den måde kunne klassen forberede den sammenhæng, man skulle indgå i, og der var materiale til efterbehandling af oplevelsen i kirken.

Eksempel 2: "En skoledag i kirken" – temadag for hele skolen.

Et udspil fra skole-kirke-samarbejdet til skolerne om at benytte den lokale kirke og de mennesker, der er omkring den, som værkstedsrum og ressourcepersoner for skolens forskellige fag blev af en skole gjort til

genstand for en temadag, som omfattede alle 420 elever: en arbejdsdag for fagene med centrum i kirkebygning, kirkerum og deres sammenhæng. Skoleskemaet blev skiftet ud med en lang række forskellige aktiviteter på tværs af fag og klasser: salmевærksted, bibelfortælling, fremstilling af messehagel, engle, trærelieffer med kristne symboler, maleri og kirkeudsmykning, opmåling af kirken, arbejde på kirkegården, Noahs Ark-procession, drama og kirkespil, artikler til kirkebladet, videofilm om dagen osv.

Som ramme omkring denne skoledag i kirken valgte man gudstjenesten. Man startede med en morgenandagt for hele skolen med salmer, fadervor og velsignelse, og afslutningen på dagen var en børne- og ungdomsgudstjeneste i kirken om aftenen for alle elever, lærere, familier og andre interesserede. Gudstjenesten rummede elementer og indslag fra alle dagens gøremål og afrundede på den måde dagen og projektet.

Gudstjenesten som forståelsesramme for arbejdet med salmer, symboler, bibelfortælling, fester og højtider.

Eksempel 1: Grundsymbolsymboler: træet, rejsen, lys og mørke, vandet, brødet. Kristendomskundskab evt. tværfagligt med dansk, billedkunst på yngste og mellemtrinnet (1.-2. fase).

En klasse vælger med udgangspunkt i læseplanen at arbejde med kunst og symboler. I den forbindelse er netop kirkerummet rigt på grundsymbolsymboler og en kristen tydning af dem. Livets træ/korsets træ, livets rejse/troens rejse/kirken som skib, lys (arkitektonisk lys/levende lys/livets lys) og mørke (døden, helvede, kaosmørket), vandet/det livgivende og tilintetgørende/vandet og stenen/dåbens vand, brødet/livets brød/nadverens brød/brød til verden. En række centrale bibelske tekster og kirkelige ritualer kan knyttes til, ligesom skønlitterære tekster og billedagttagelser og -fremstilling kan føjes ind i forløbet.

Litteraturhenvísninger til forløbet kunne være: Kaj Mogensens skolemateriale om symbolerne (Træet. Vandet. Rejsen. Lyset. Brødet) og hans konfirmandmateriale (Tro, håb og kærlighed) og materiale til indledende konfirmandforberedelse (Vi kommer til din kirke), som indeholder en lang række didaktisk-metodiske anvisninger.

Diasserier: Fra fortælling til symbol og Livets træ i billedkunsten.

Et undervisningsforløb om grundsymbolsymbolerne kan indeholde en temagudstjeneste, som eleverne laver i samarbejde med præsten. Det vil for eleverne på forskellig måde kunne "kropsliggøre" det stof, som de har gennemarbejdet i forløbet: selvfremsillede billeder eller dias/stordias, drama, musik, fremstilling af altertavle.

Elevernes symbolarbejde vil også kunne levere oplæg til prædiken, som præsten holder/udformer og udfører i samarbejde med eleverne. Gudstjenestens og præstens funktion i undervisningsforløbet er at tydeliggøre den side af kristendomsfagets symbolarbejde,

som handler om den specifikt kristne tydning.

Eksempel 2: *Fra vugge til grav. Kristendomskundskab, evt. tværfagligt med dansk, biologi. Mellemtrinnet (2.fase).*

I forbindelse med emneområdet "fester og højtider" arbejdes der med et helt menneskelivs forløb som på en gang biologisk og livshistorisk. Der fokuseres på de rituelle overgange, som allesammen er knyttet til den gudstjenestelige sammenhæng: dåb, konfirmation, vielse, begravelse. Eleverne former – eventuelt i grupper – et dramatisk optrin over de kirkelige handlingers centrale ord:

1. Jeg døber dig i Faderens og Sønnens og Helligåndens navn.
2. Trosbekendelsen. Tror du? – Ja!
3. Vil du elske og ære, leve med ham/hende i medgang og modgang, i hvad lykke Gud den almægtige vil tilskikke jer, indtil døden skiller jer ad? Ja!
4. Af jord er du kommet, til jord skal du blive, af jorden skal du igen opstå!

Der kan være tale om drama, mime eller dans til musik.

Kirkedramaet opføres i kirken for forældre/andre klasser i en gudstjenestelig ramme af salmer og velsignelse som et forsøg på at aktualisere den kristent-religiøse dybde dimension i de kirkelige overgangshandlinger.

Eksempel 3: *Påske i musik og billeder. Kristendomskundskab, musik og billedkunst. Yngste og mellemtrinnet (1. og 2.fase).*

Et undervisningsforløb om påske som højtid kunne samles op i en påsegudstjeneste i samarbejde med den lokale præst. Påskehæftet og Gudstjenestehæftet i materialet *Den kristne børnelærdom for børn i kirke og hjem* (Materialecentralen) ligesom E. Harbsmeier (red.): *At prædike for børn* (Anis) giver godt inspirationsmateriale til gudstjenesten. Der kunne arbejdes med

de fem påskedage à la de nni læsninger til jul, eventuelt i musicalform. Billedkunstfaget kunne arbejde med billeder til de enkelte dage. Ofte bidrager kirkerummet selv med påskemotiver. Undervisningsforløbet om påske kunne også formes som en musikgudstjeneste, hvor orglet gennem musikstykker karakteriserer påskeugens dage. Elevernes gudstjenesteerfaring bliver en primærerfaring af en af hovedkilderne til påskefejringen i en kristen kultur, samtidig med at den nytestamentlige påskefortælling først høres i sin egentlige sammenhæng dér.

I øvrigt – hvad med en pinsegudstjeneste som afrunding på et undervisningsforløb om pinse? Der holdes juleafslutning og enkelte steder finder et skole-kirke-samarbejde sted omkring påske. Men pinse er den forsømte højtid. Også her kan det ovennævnte materiale yde god inspiration.

Eksempel 4: *Bibelhistorisk opdagelsesrejse i kirkerummet. Kristendomskundskab og billedkunst. Yngste og mellemtrinnet (1. og 2.fase).*

I tilknytning til arbejde med de bibelske fortællinger kommer eleverne på en bibelhistorisk opdagelsesrejse i kirken, og opgaven går på at finde ud af, hvor mange bibelske fortællinger der er indbygget i kirkerummet. Det gælder alt lige fra kirkens øst-vest placering, alterbord, døbefont, sten og vand, kirkens udsmykning og symboler på træværk, altertavle, kirke tekstiler (duen, livets træ, buen mm.).

Eleverne stilles med dette forløb over for spørgsmålet, hvorfor de bibelske fortællinger er repræsenteret så intensivt i en bygning midt i sognet/byen. Gudstjenesten er et svar på det. Den er kirkebygningens anledning og bygger netop selv på bibelfortællingerne. En gudstjeneste som afrunding af et bibelhistorisk undervisningsforløb er et centralt udtryk for kristendommens særlige brug og forståelse af den bibelske fortælling. Det

kunne netop være opgaven til præsten at arbejde med det tema i den aktuelle gudstjeneste. Udgangspunktet vil nok så selvfølgelig være de bibelhistoriske fortællinger, som eleverne selv har opsporet i rummet. De kunne eventuelt selv stå for en genfortælling af dem. Måske dramatiseret eller i dukke-udgave.

Juleafslutninger i kirken

Eksempel 1: Julekrybbeprojekt

Alle skolens klasser opfordres til at lave en julekrybbe i december måned. Alle klassetrin kan lade sig udfordre af ideen. En julekrybbe kan laves af et utal af materialer; kun fantasien sætter grænser for udformningen. Den kan være af papir, glas, ler, stof, metal, træ, modelervoks, sten – eller noget helt andet. En klasse kan også lave en "levende krybbe" i form af krybbespil.

I forløbet indgår besøg af den lokale præst, som fortæller om julekrybben og dens figurer og evangeliehistorien som optakt til klassens arbejde. Sideløbende kunne eleverne i de mindre klasser have Bibelselskabets julekalender, som netop genfortæller juleevangeliet. Elevernes krybber udstilles i skolens aula i ugen op mod juleferien – evt. også i kirken eller våbenhuset omkring jul.

Julekrybbeprojektet munder ud i en fælles juleafslutning i kirken for de klasser, som har været involveret, evt. for flere klasser/hele skolen. Julekrybben er det oplagte tematiske udgangspunkt for afslutningen, som i øvrigt kan rumme mange forskellige elevindslag, musikalske, dramatiske.

Det kan være en idé at lade elever fra de ældste klassetrin stå for tilrettelæggelse af juleafslutningen i samarbejde med præsten. Det fører i sig selv til et fagligt forløb omkring gudstjenesten.

Eksempel 2: 10.klasse laver julegudstjeneste.

En 10.klasse satte et år julegudstjenesten på skoleskemaet. I ugerne op mod jul arbejdes der i alle dansktimer med at planlægge skolens juleafslutning i kirken.

Med bistand fra præsten, når eleverne ønskede det, blev der planlagt to forskellige gudstjenester: en for de yngre og en for de ældre årgange. Ved den sidste indgik bl.a. engelske negro spirituals, og til begge blev der sunget nye salmer/sange (f.eks. Møllehave/Linnet: Lille Messias). Eleverne stod selv for gudstjenestens bønner og prædiken. Igen drejer det sig her på en gang om skolens juleafslutning og et fagligt forløb omkring gudstjenesten.

Også omkring skolens juleafslutning i kirken er der ideer til inspiration i *At prædike for børn*. Derudover i *Juleafslutninger for børn i alle aldre*, *Omkring gudstjenesten* (Kirkefondet, nr.3, 1993) og Per Jensen (red.): *Gudstjeneste – også for børn*.

Endelig er der grund til at nævne de fine stordias af den hollandske kunstner Kees de Kort: *Jesus er født*. 12 farvetransparenter (Materialecentralen). ●

Ansigt til ansigt

Rettelse

I Kirkens Undervisning nr. 3/96 var Leif Rasmussen angivet som forfatter til artiklen Lyset kommer bare – præsentation af en ny salme. Den rigtige forfatter er Johannes Neergaard, musislærer på Silkeborg Højskole. Redaktionen beklager fejlen.

miljøer er ikke længere noget, man vokser op i, og dermed vokser i. Det købes i de store varehuse. Et nyt toilet bliver til et bademiljø. En ny seng til et sovemiljø. På samme måde er livsstil ikke noget, man har. Det anskaffes løbende. Holdninger og værdier bliver gen-stand for køb og salg. "Har du prøvet det med Jesus? - Nå, men så prøv hans mod-stander næste gang, så skal der nok blive gang i den. Hvis det også bliver lidt kedeligt, så kast troen på dig selv."

Afstanden mellem de to sidste er ganske vist ikke sådan at få øje på, men for omverdenen lyder det mere tilforladeligt at sige: jeg tror på mig selv. Det er da også blevet tidens slogan. Når alt andet bliver tilfældigt, så har du kun dig selv, og derfor må du selv skabe din egen identitet. Du er dit eget projekt. Du må skabe dig selv! Man kunne forkorte sætningen, fjerne det sidste ord. Derved får den ganske vist en anden drejning, men dybest set handler det om det samme: kunstighed. Over for denne "skabstanke" står gudstjenestens skabelsestanke. Over for denne tale om mig selv står gudstjenestens tiltale.

Gudstjenesten er det rum, fysisk og billedligt, hvor jeg ikke behøver rastløst at fare fra den ene holdning til den anden for at finde mig selv. Stående ansigt til ansigt med livets opretholder kan jeg for-glemme mig selv, og derved hvile i mig selv. Det er denne erfaring jeg i *Ansigt til ansigt* forsøger at omsætte til poetisk bunden form.

Når mennesket er i stand til at give slip på sig selv, kan det i virkeligheden opleves som en befrielse.

1. vers er en lovsang til Gud som skaberen. I gudstjenestens rum bliver fortællingen om livets mangfoldighed, forunderlighed og fortryllelse også en åbenbaring af Gud som opretholderen af dette fantastiske liv. Det betyder ikke at tilværelsens ødelæggende kræfter forsvinder, men netop i spændings-feltet mellem livets magi og de livstruende kræfter opstår håbet. Håbet sætter ind på trods af mørket. Håbet som en nødvendig betingelse for at kunne fastholde det gudskabte. Det håb, som udsprin-

ger af levet opgør mod alle undertrykkende magter. Det håb, der sejrer over døden: opstandelsens håb.

2. vers bliver således en Kristus-bekendelse. Med det håb sendes jeg ud i verden, fritaget for navlebeskuelse, men med retning. Nemlig den, at der hvor nød og undertrykkelse er en del af min dagligdag, der har jeg ansvar for at være modbillede. Livet kan være anderledes. Livet selv har forventning til mig og derfor kan jeg synge lovsangen vers 4. Lovsangen som en parallel til Johs. Åb. om det ny Jerusalem, om en ny himmel og en ny jord.

Hans Dammeyer

An - sigt til an - sigt med li - vets ma - gi ser jeg et
guds - bil - led' bag: Men - nes - ket fri - købt fra
jeg - sla - ve - ri, og li - vet for - ny - et hver dag.
Lyk - ke - lig er da - gen, hvor skyld slet - tes ud, jor - den er smuk, og
him - len for - gyl - dt. Lyk - ke - lig er da - gen, hvor nå - dens
Gud skæn - ker os li - vet u - for - skyldt.

Salmen henter sin musikalske ide fra den rytmiske tradition, der anvender omkvæd. Brugt i kirken har det mange modstandere og det på trods af, at man søndag efter søndag er vidne til en slags gentagelse. Ved de fleste højmesser vil den samme liturgi lyde i alle Danmarks kirker. Så selve liturgien er eksempel på gentagelse. Også i de enkelte liturgiske led støder vi på gentagelser. Således kan der f.eks. være menighedssvar, der bygger på gentagelsens effekt. F.eks. et kyriesvar, som synges tre gange. Gentagelse i gudstjenesten er altså ikke i sig selv noget nyt.

Hvorfor så denne modstand mod salmer, der anvender omkvæd? Jeg har ikke svaret, men måske alligevel en forklaring. Det er nyt at bruge omkvæd i salmer, og derfor går der hurtigt litterær analyse i sådan et omkvæd. Og man kan så indvende, at det ikke er flot, stramt, poetisk nok til at gentage, og at det måske heller ikke

tilføjer salmen en ny dimension efterhånden, som versene synges. Men i omtalte musiktradition er det ikke først og fremmest et litterært virkemiddel, men netop et musikalsk. Som forfatter skal man selvfølgelig prøve at gøre dette omkvæd så præcist og poetisk som muligt, men samtidig vide, at der netop i gentagelsen måske kan opnås noget, som ligger uden for det sproglige. Det er ikke et argument for at det så kan være ligegyldigt, hvad vi synger.

Når vi på højskolen f.eks. har sunget Grundtvigs *Jeg gik mig ud en sommerdag*, så kan man i elevernes øjne se udtrykket: "Åh nej, igen een af disse kilometersange". Men så sker noget mærkeligt efterhånden, som vi synger. Omkvædet løfter mere og mere, og til sidst synger vi bare, uden omtanke på de mange vers.

Samtidig med at gentagelsen i sig selv har en virkning kan det også være et slags pædagogisk

værktøj. I en gudstjenestesammenhæng med mange kirkefremmede kan det være en nem måde at få menigheden til at synge med. Kan de ikke nå at lære salmen, kan de i det mindste lære omkvædet. Enkelte vers som gentages i gudstjenesten kan på samme måde fremme salmesangen.

Sådan har jeg selv oplevet brugen af kanons i gudstjenesten berigende for fællessangen. Jeg har skrevet nogle vers, som netop er tænkt som gentagne led i en gudstjeneste: et slags kyriesvar samt et "vandervers" til brug ved en gudstjeneste, hvor menigheden af den ene eller anden grund vandr. ●

Hans Dammeyer

Mor- gen- so- len kal- der os på van- dring

Kal- der os mod ly- sets sted.

Lov- sang fyl- der him- mel- rum- met. Alt er

i for- an- dring. Kris- tus vand- rer med

Morgensolen kalder os på vandring.
Kalder os mod lysets sted.
Lovsang fylder himmelrummet.
Alt er i forandring.
Kristus vandrer med.

Leif Rasmussen

Hans Dammeyer

For du, som træ- der sand- he- dens spor.

led os på ve- jen, som vær- ner din jord. Du, som er li- vet og

sand- he- dens vej. Her- re, for- barm dig.

For Du som træder sandhedens spor
led os på vejen som værner Din jord
Du som er livet og sandhedens vej
Herre, forbarm dig.

Leif Rasmussen

Nyt fra Folkekirkens Pædagogiske Institut

Af Mikael Holt

Religionspædagogik i et internationalt perspektiv

Folkekirkens Pædagogiske Institut (FPI) har oprettet et internationalt udvalg. Herfra orienteres om nedenstående tilbud om kursus og seminarer, hvorom der kan fås flere oplysninger hos FPI eller hos lektor Mikael Holt, Espedalen 15, 8240 Risskov, tlf. 86 21 48 18.

FPI's internationale udvalg ønsker også at etablere et netværk af organisationer, institutioner og enkeltpersoner med særlig interesse for kirkelig undervisning i international sammenhæng. Om netværket og om udvalgets nyhedsbrev sker henvendelse også til FPI eller Mikael Holt.

Tema:	"Rötter och Vingar"
Arrangør:	Nordisk økumenisk seminar om den åndelige dimension i kirkens voksenundervisning.
Tid og sted:	Nordisk Kirkeligt Studieråd, Lärkulla-Stiftelsens Folkakademi og Nordisk Økumenisk Råd.
Tilmeldingsfrist:	Torsdag d. 10/4 - søndag d. 13/4 1997.
Pris:	Stiftsgården Lärkulla, SF 10300 Karis, Finland.
D. 14/3 1997.
FIM 850 (helpension).
Tema:	"The Religious Education in the Protestant and Anglican Tradition"
Arrangør:	RE Network, 8415 Berg, Schweiz.
Tid og sted:	Lørdag d. 5/4 - fredag d. 11/4 1997.
Tilmeldingsfrist:	Manchester College, Oxford, England.
Pris:	Ultimo december 1996.
\$ 500 (helpension).
Tema:	"Teaching religion in Secondary Schools"
Arrangør:	RE-Network.
Tid og Sted:	Mandag d. 5/5 - lørdag d. 10/5 1997.
Tilmeldingsfrist:	Cluj-Napoca, Rumænien.
Pris:	D. 31/1 1997.
\$ 400 (helpension).
Tema:	"Creating a Resource Centre"
Arrangør:	RE-Network.
Tid og Sted:	Søndag d. 6/7 - fredag d. 11/7 1997.
Tilmeldingsfrist:	Nagykörös, Ungarn.
Pris:	D. 31/1 1997.
Ca. \$ 200.
Tema:	"Spirituality and "Europe"
- Religious Contribution to Education"
Arrangør:	ICCS i samarbejde med de lutherske og reformerte kirker i Alsace.
Tid og Sted:	Mandag d. 21/7 - fredag d. 25/7 1997.
Tilmeldingsfrist:	Strasbourg.
Pris:	Marts/april 1997.
Ca. £ 275

- er et tidsskrift til inspiration for alle i kirkens forskellige former for undervisning.
- praktisk hjælp til det pædagogiske arbejde i menigheden og det kirkelige børne- og ungdomsarbejde.
- undervisningsmodeller til brug for børn, unge og voksne.
- forslag til andagter og gudstjenester
- teologisk-pædagogisk information.
- anmeldelser og omtale af nye undervisningsmaterialer og litteratur med relevans til det pædagogiske arbejde i kirke og menighed.

Udgivet af EPS

Evangelisk Pædagogisk Samvirke, som er en sammenslutning af en række folkekirkelige organisationer, der er involveret i kirkens forkyndelse og undervisning.

Medlemmer af EPS

Dansk Bibelskole. Dansk Missionsråd. De samvirkende Menighedsplejer. Det danske Bibelselskab. Diakonhøjskolen. Diakonissehuset Sankt Lukas Stiftelsen. Diakonissestiftelsen. FDF/FPF. KFUK-spejderne i Danmark/De grønne pigespejdere. KFUM og KFUK i Danmark. KFUM-Spejderne i Danmark. KFUMs Idrætsforbund i Danmark. Kirkefondet. Kirketjenesten i Danmark. Menighedernes Daginstitutioner. Sammenslutningen af Indre Missions skoler. Unge Hjem Bevægelsen i Danmark.

Redaktion

Henning Nørhøj (ansv.),
Arne Kristoffersen, Eberhard Harbsmeier
og Mette Geil.

Sats og layout: Mariann Anderson
Omslag: Mariann Anderson
Vignetter: Leo Scherfig
Tryk: Special-Trykkeriet Viborg a-s

Abonnement

Årsabonnement (4 numre)
kr. 125,-. Løssalg kr. 35,-
Giro 8 05 53 51.

Henvendelse

Adresseændringer bedes meddelt Avispostkontoret. Husk ved alle henvendelser at opgive abonnements-nummeret, som står opført sammen med adressen på bladets bagside.

Religionspædagogisk Center
Frederiksberg Allé 10 A
1820 Frederiksberg C
Tlf.: 31 24 92 50 (kl. 10-16)

Religionspædagogisk Centers formål er at være til rådighed for såvel hjem, kirke og skole, hvad angår dåbsoplæring og kristendoms-undervisning.

- Udstillinger, kataloger og pædagogisk vejledning.
- Udlejning af film og bogkufferter.
- Salg af bøger og AV-materialer.

Kirkens Undervisning 1/1997

Der er endnu ikke fastsat et tema for det nye års første nummer af Kirkens Undervisning, men artikler og indlæg modtages gerne. Deadline er 1. februar 1997.

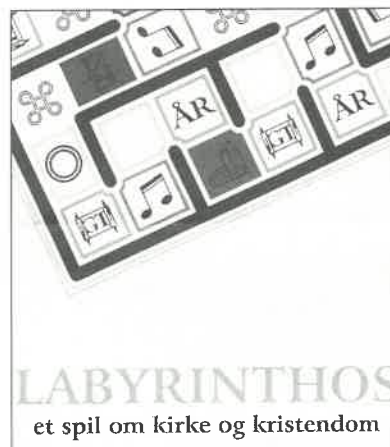
Labyrinthos et spil om kirke og kristendom

»Labyrinthos« er et spil, hvor man kan afprøve sin viden eller få mere at vide om kirke og kristendom. Spillet kan anvendes i mange sammenhænge – i konfirmandundervisningen, i skolen, ved spejdermøder, i ungdomsklubber, ved ældremøder og selvfølgelig hjemme.

»Labyrinthos« indeholder 300 spørgsmål. Og der medfølger ekstra kort, hvor man selv kan supplere med nye spørgsmål. Spillet kan spilles af 2-4 hold med max. 4 spillere på hvert hold. Det kan også spilles af 2-4 personer.

Spillerne bevæger sig ved terningekast rundt i labyrinten på spillepladen. Spørgsmålene, der stilles undervejs, er opdelt i 6 kategorier: Det gamle Testamente, Det nye Testamente, Kirkehistorie, Salmer, Kirkeåret og Kirken.

Hvad betyder ordet »Trinitatis«?
Hvad hed den konge, som »gjorde danerne kristne«?
Hvordan lyder 2. linje af »Op al den ting, som Gud har gjort«?
er nogle af spørgsmålene, man kan besvare eller få svar på.

»Labyrinthos« består af: En spilleplade 70x70 cm, kort med spørgsmål, ekstra kort til nye spørgsmål, 4 spillebrikker i træ, 1 terning. Hele spillet leveres i en flot æske.

»Labyrinthos« er udviklet i forbindelse med konfirmationsundervisning af sognepræst Karen Holdt Madsen.

Spillet kan købes hos boghandleren eller bestilles direkte på Religionspædagogisk Center.

**Religionspædagogisk
Center**

Frederiksberg Allé 10 A, 1820 Frederiksberg C, Tlf. 31 24 92 50